

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

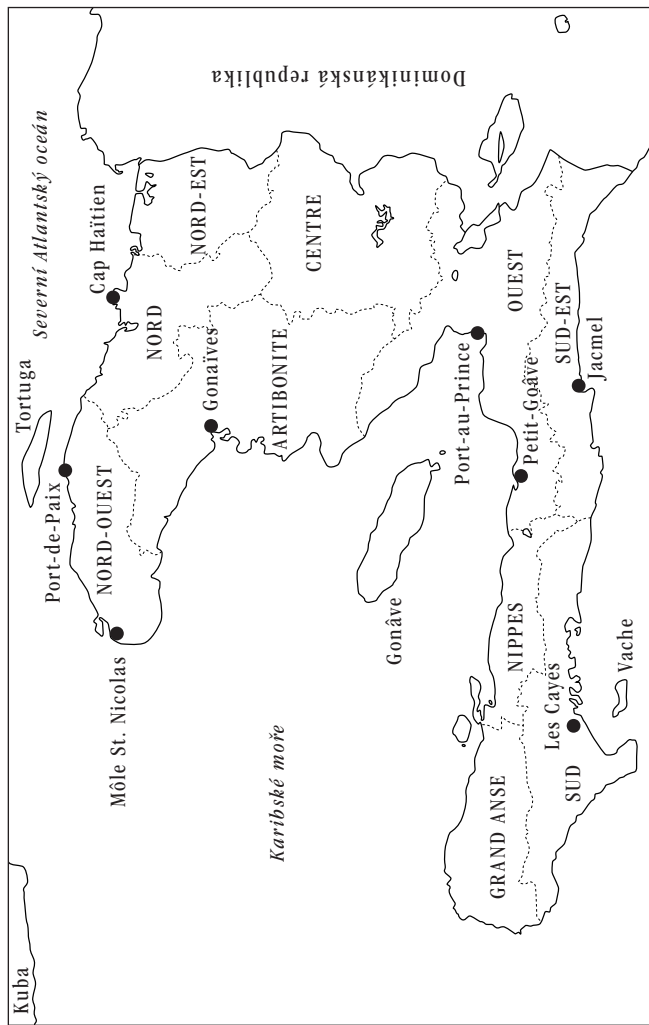
HAITI

*Markéta
Křížová*

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Haiti

MARKÉTA KŘÍŽOVÁ

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2009

Rukopis vznikl v rámci výzkumného záměru MSM 0021620824.

Na obálce: znak Haiti

Státnímu znaku Republiky Haiti dominuje palma, pod níž jsou na zeleném trávníku rozmístěny válečné trofeje: vlajky, pušky, děla a střelivo, kotvy a buben s trubkami. Tyto předměty mají připomenout, že si obyvatelé Haiti vybojovali svobodu se zbraní v ruce. Frygická čapka na vrcholu palmy zase odkazuje na ideály francouzské revoluce. Nápis na stuze ve spodní části připomíná: „V jednotě je síla.“

© doc. Markéta Křížová, PhD., 2009

© Libri, 2009

ISBN 978-80-7277-424-1

Obsah

Indiánské kultury před příchodem Evropanů	7
Lovci a sběrači	7
Taínové a Karibové	8
Španělská kolonizace	12
Setkání dvou světů	12
Konec Indiánů na Española	14
„Medová tráva“	16
Francouzští piráti	20
Bratři z pobřeží	20
Cukrová revoluce	23
Cukřenka Evropy	26
Nejbohatší kolonie	26
Život na plantážích	29
Dřímající Vesuv	35
Nejúspěšnější otrocké povstání v historii	39
Volnost, rovnost, bratrství	39
Jsem Toussaint Louverture	42
Černá republika	47
Cena za svobodu	50
Chaos a bída	50
Mezinárodní izolace	56
Rozdělená společnost	58
Americká okupace	62
Bolavé místo Karibiku	62
V zájmu amerických občanů	63
Négritude, noirisme a haitská renesance	67
Diktatura Duvalierů	70
Dozvuky americké okupace	70
Papa Doc	72
Baby Doc	79
Naděje a zklamání	84
Dechoukaj	84
Staré i nové problémy	88
Česko-haitské vztahy	95
Základní informace pro české turisty	98

Jazyková první pomoc	100
Představitelé státu	101
Bibliografická poznámka	103
Encyklopedické heslo	105
Kontakty na zastupitelské úřady ČR	110
Důležité instituce:	110
Seznam zkratk	111

Indiánské kultury před příchodem Evropanů

Lovci a sběrači

Tradiční interpretace nejstarších dějin karibské oblasti předpokládaly, že se zde první indiánští obyvatelé objevili jen krátce před počátkem křesťanského letopočtu. Nicméně nové archeologické metody umožnily posunout dobu příchodu prvních lidí na karibské ostrovy až do 7.–9. tisíciletí před n. l. Předpokládá se, že prvními obyvateli souostroví Velkých Antil (tedy ostrovů Puerto Rico, Española-Haiti, Kuba a Jamaika) byli lovci, kteří sem dospěli ze Severní Ameriky. Badatelé věří, že během poslední doby ledové klesla hladina moře v Karibiku asi 100 m pod současný stav. Ostrovy tak byly mnohem větší a od pevniny je oddělovaly jen úzké průlivy, snadno překonatelné na člunech nebo primitivních vorech.

Nejstarší obyvatelé Haiti patrně lovíli tropické tuleně, suchozemské hlodavce a ptáky. Zanechali po sobě ovšem jen málo stop, stejně jako nositelé dalších, méně početných migračních vln ze střední Ameriky. Jen na několika místech podél toků řek a v ústích se našly kamenné nástroje, zejména hroty šípů a oštěpů; je jisté, že tito lovci již znali oheň. S postupem doby začali svůj jídelníček doplňovat sběrem mořských mlžů, jejichž lastur využívali k výrobě nástrojů. Třebaže většina nálezů z první fáze zalidnění Karibiku pochází z jeskyní, soudí archeologové, že její protagonisté žili hlavně pod širým nebem a jako ochranu před nepříznivým počasím si budovali jednoduché chatrče z proutí.

Se zbytky této populace se údajně setkal Kolumbus během své první plavby na Haiti a Kubě. Podal alespoň zprávu o komunitách lovců a sběračů a označil je jmény Ciguayo nebo Ciboney. „Jsou to divoši: nemají domy ani osady, ani pole; jedí jen želvy, ryby a to, co uloví v horách,“ psal počátkem 16. století budoucí guvernér Kuby Diego Velázquez. Proto archeologové někdy všechny rané indiánské kultury v Karibiku, které ještě neznaly keramiku, nazývají *ciboney*. Toto slovo z jazyka

Taínů – pozdější dominantní populace na Velkých Antilách – mělo znamenat „kamenný člověk“. Není ale jisté, v jakém významu ho sami Taínové v Kolumbově době používali.

V každém případě ve 3. tisíciletí před n. l. dospěla do Karibiku další skupina přistěhovalců, tentokrát z dnešního východního pobřeží Brazílie. Byli to příslušníci velké jazykové skupiny arawac, jejichž příbuzní dodnes žijí ve velkém počtu na území Jižní Ameriky. V době příchodu Evropanů obývali čtyři ostrovy Velkých Antil a také Bahamy. Historikové a archeologové v návaznosti na první španělské kronikáře označují arawacky mluvící Indiány z Velkých Antil jako Taíny. Je to ovšem v podstatě chybný název, neboť arawacký výraz *taíno* znamená „náčelník“.

Taínové a Karibové

Přírodní podmínky umožnily v karibské oblasti rozvoj tropického zemědělství, jehož původ ovšem musíme opět hledat v Jižní Americe. Asi od 2. tisíciletí před n. l. se rozvíjelo pěstování manioku, hlízovité rostliny, která spolu se sladkými brambory, *batáty*, představovala nejdůležitější plodinu této oblasti. Maniok není příliš náročnou plodinou z hlediska zemědělské práce, zato jeho úprava před konzumací je dosti zdoluhavá. Většina druhů manioku totiž obsahuje jedovatou šťávu, proto se hlízy musí nejprve rozdrtit na dřevěných struhadlech. Rozdrcená masa se pak zbavuje šťávy v pletených trubkovitých „lisech“ a suší na mělkých ošatkách. Takto získaná mouka je velmi trvanlivá. Podle potřeby ji stačí smísit s vodou a na rozpálených kamenech upéct placky. Mimo to se z Mexika rozšířila na karibské ostrovy znalost pěstování kukuřice a také tabáku, který Taínové používali k rituálním účelům (během obřadů kouřili nebo vdechovali tabákový prach).

S rozvojem zemědělství souviselo i budování zavlažovacích systémů a terasovitých polí na ostrovech, které si vynucovalo koordinovanou spolupráci velkého počtu lidí, a tedy již předpokládalo existenci rozvrstvené společenské organizace. Taínové také už ve 2. tisíciletí před n. l. znali keramiku. Archeologové u nejstarších typů nádob rozpoznávají návaznost na keramiku rozšířenou v deltě Orinoka. Později se však

v Karibiku rozvíjelo i mnoho samostatných místních tradic. Obyvatelé Velkých Antil chovali psa a zdá se, že postupem času stále více stoupal význam ryb v jejich jídelníčku úměrně s narůstající zručností při výrobě a ovládání člunů. Kánoe (toto arawacké slovo se rozšířilo do celého světa) vypalované z mohutných kmenů poháněla pádla několika desítek mužů. Zato lov patrně v pozdější době upadal i vzhledem k relativnímu přelidnění ostrovů a vybití zvěře. První evropští kronikáři neopomněli zdůraznit, že Taínové z nouze jedli i hady, drobné hlodavce nebo hmyz.

Ze zpráv Kolumba, Vespucciho a dalších objevitelů vystupuje obraz idealizované společnosti „zlatého věku“ bez vládců a pojmu soukromého vlastnictví a zároveň kultury materiálně nesmírně chudě vybavené, žijící z darů přírody nebo, méně vznešeně řečeno, z ruky do úst. „Všichni chodí nazí, jak je matka porodila... Nenosí zbraně a ani jich neznají... Neznají rozdíl mezi mým a tvým.“ Pravda, v porovnání s ostatními skupinami karibské oblasti – brzy zmíníme Kariby, tedy Indiány, kteří jí dali jméno – se Taínové mohli zdát „mírumilovní“. V jejich náboženství přinejmenším nehrály ústřední roli lidské oběti a kanibalismus; a krádež Taínové trestali velmi tvrdě. Je ale zároveň jisté, že obyvatelé Velkých Antil byli schopni vyprodukovat poměrně značné potravinové přebytky, umožňující výživu relativně husté, usedlé a hlavně stratifikované populace. Ta se podřizovala dědičným vládcům, nazývaným *taíno* nebo *cacique*. Z koloniální doby jsou zdokumentovány případy, kdy se kaziky (*cacique*) stávaly ženy, to ale nebylo příliš obvyklé.

Kazikové soustřeďovali v rukou funkce válečného náčelníka, duchovního vůdce i soudce. Jejich hlavním úkolem v každodenním životě bylo organizovat práci soukmenovců, především obdělávání půdy, a dohlížet na rozdělování výtěžků. Mimo tuto účast na společné práci odevzdávali plebejci vládcům tribut ve formě části vyprodukovaných potravin. Kazikové se těšili velké autoritě, často se jim připisovaly božské atributy. Zatímco prostí Taínové žili v jednoduchých chýších kruhovitého půdorysu z trávy a rákosu, obývali kazikové rozlehlé pravoúhlé domy, v nichž bylo dost prostoru pro samostatné ohniště každé z mnoha manželek. K dispozici měli

i početné služebnictvo, jejich kánoe měly bohaté zdobení stejně jako ostatní předměty denní potřeby a zbraně. Pěstovala se pro ně zvláštní, jemnější odrůda manioku, nosili zlaté ozdoby a po smrti je do hrobu doprovázely obětované konkubíny a služebnictvo. Nicméně kazikem se stával jen ten, kdo byl schopen se prosadit svou silou a štedrostí a zároveň navázat kontakt s nadpřirozenými silami. Společenské vrstvy taínské společnosti byly také relativně prostupné, existovala možnost osobního vzestupu schopných jedinců z nižších vrstev.

Taínové v době příchodu Evropanů vyráběli jemnou, barevně malovanou keramiku, bavlněné látky a spací sítě (*hamaca*) a za studena zpracovávali zlato a měď. Jejich nástroje ale byly většinou z kamene. K dalším charakteristickým výrobkům patřily dřevěné trůny (*duho*) pro příslušníky elit, bohatě vyřezávaná sedátka ve tvaru spacích sítí. A také nevelké sošky ze dřeva a kamene, většinou antropomorfní nebo zoomorfní. Španělé je nazývali „idoly“ a patrně se nezmýlili; zřejmě se jednalo o vyobrazení taínských božstev zvaných *zemis*. Vůbec muselo být taínské řezbářství pozoruhodné, pokud lze soudit podle několika málo dochovaných exemplářů. Každá domácnost a každá vesnice byly v podstatě soběstačné v zajišťování předmětů základní potřeby. Objem směny uvnitř taínských společností byl minimální, určitá forma obchodu, kterou se získávaly jinak nedostupné suroviny nebo luxusní zboží, probíhala jen mezi pobřežím a vnitrozemím, případně mezi karibskými ostrovy a středoamerickou pevninou.

Taínské náboženství se označuje jako animistické a totemické. Jinými slovy jeho podstatou byla víra v oduševnělost přírody a v to, že se každé lidské společenství nachází pod ochranou specifického strážce, ať již přírodního fenoménu nebo mytického předka, zvířete či rostliny. Každý dospělý muž měl své osobní strážce-duchy; strážce náčelníka se stával ochráncem celé osady. Všechny stránky každodenního života byly ovlivňovány různými duchy – proto v případě Taínů nelze oddělovat profánní a posvátné aktivity. Zároveň Taínové věřili, že duše přežívá smrt těla a že je možné navázat kontakt s mrtvými příbuznými. Dodnes nebyl zcela objasněn význam maleb v jeskyních v různých částech ostrova, předpokládá se nicméně jejich souvislost s rituály.

Někteří badatelé zastávají názor, že taínské náčelnické společnosti se v době příchodu Evropanů už nacházely ve fázi úpadku. Archeologické nálezy například naznačují, že sofistikované a bohatě zdobené keramické nádoby ustupovaly primitivnějším. V každém případě v 15. století Taínové na Velkých Antilách trpěli útoky příslušníků druhé migrační vlny z Jižní Ameriky: Karibů. Ti na ostrovy připluli pravděpodobně z Gvayanské vysočiny, kde dodnes žijí karibsky mluvící skupiny. Přibližně od 5. století n. l. postupovali přes řetěz ostrovů a ostrůvků Malých Antil na severozápad. Jejich snahu proniknout i do Velkých Antil přerušil příchod Evropanů. Karibové útočili ve velkých skupinách na taínské vesnice, plenili zásoby a loupili zlaté předměty, zabíjeli muže a ženy brali do zajetí.

Karibové byli militarističtější a expanzivnější etnikem než Taínové, nicméně s nimi sdíleli řadu prvků materiální i duchovní kultury. Striktní rozdělení obyvatel Karibské oblasti na krvežíznivé a primitivní Kariby na straně jedné a mírumilovné, usedlé a zemědělské Taíny na straně druhé vnutili budoucím generacím archeologů, historiků a antropologů první španělští kronikáři, přičemž toto vnímání bylo z jejich strany velmi utilitární. Proti „lidojedům“ totiž mohli vést „spravedlivou válku“, proto se do této kategorie zařazovala všechna nepřizpůsobivá etnika bez ohledu na to, jakým mluvila jazykem a jaká měla kulturní specifika. Zajímavé ale je, že tuto vnucenou dichotomii přijali za svou i sami Indiáni – již od 17. století se ti z domorodců, kteří bojovali proti Španělům, sami označovali za Kariby, i když mluvili některým z taínských dialektů.

Španělská kolonizace

Setkání dvou světů

Život Taínů i Karibů zásadně změnil rok 1492. A právě oni se stali první obětí španělských kolonizátorů. Nejstarší známou mapou pobřeží Nového světa je Kolumbův náčrtek severního pobřeží ostrova, který místní domorodci nazývali *Bohío*, *Quisqueya* nebo také hornatý (*Ayiti*) a jemuž dal admirál jméno španělský (Isla Española nebo v latinizované verzi Hispaniola). Na schematické mapě, kterou dodnes uchovává knihovna vévodů z Alby v Madridu, najdeme povědomé místní názvy: například záliv sv. Mikuláše (Puerto de San Nicolao, dnešní Môle St. Nicolas), pojmenovaný na počest světce, jehož svátek připadl na den objevu, a proti němu Želví ostrov Tortuga – dnešní La Tortue.

Kolumbus ve svém deníku popsal ostrov Española jako „krásný a úrodný“. „Stromy tam byly zelené a hojně obsypané ovocem, rostliny a byliny vysoké a kvetoucí, cesty široké a dobře udržované..., slavík a jiní ptáčkové zpívají, že je to rozkoš poslouchat... Pokud jde o zemi, je nejlepší, jakou si možno pomyslet.“ Neopomněl vychválit i obyvatele: „Nejhezčí ze všech, které dosud spatřil, pleti hodně bílé... Jsou urostlí a silní, vlídně mluví a nemají žádného náboženství. Nemají zbraní, nemají bojovného ducha, chodí nazí a bezbranní a jsou zbabělí; zato jsou velice způsobilí poslouchat a pracovat, obdělávat pole a dělat, čeho je třeba. Použijme jich však přece při stavbě osad a měst, naučme je, aby chodili oblečení a vynasnažme se, aby si osvojili naše zvyky.“

Tato slova předznamenala postoj španělských dobyvatelů k Indiánům v Karibské oblasti. Nicméně v dané chvíli nepočtení Španělé zcela záviseli na pomoci domorodců, a to zejména poté, co na Boží hod roku 1492 najela loď *Santa María* na břeh na severním pobřeží Haiti, nedaleko dnešního Cap Haïtien. Proto se Kolumbus rozhodl zanechat na břehu část svých mužů a vybudovat pevnost Navidad jako jádro budoucího španělského osídlení. Se zbylými muži se vrátil

do Španělska, kde jej čekalo triumfální přivítání, i když faktické výsledky jeho výpravy byly zanedbatelné – nenašel cestu k asijským říším, koření ani větší množství zlata.

Druhá výprava pod Kolumbovým vedením vyplula z Kanárských ostrovů v říjnu roku 1493 a již 7. listopadu dospěla ke břehům Haiti. Z pevnosti však zbývaly jen rozvaliny a z posádky nepřežil nikdo. Kolumbus poté založil novou pevnost, nazvanou Isabela, ve východní části ostrova. Právě tam se v následujících stoletích soustředilo španělské osídlení. Historikové se dodnes neshodli, zda obhájci Navidad padli za oběť nemocem, vzájemným sporům nebo útoku domorodců. Zato neúspěch první fáze španělské kolonizace na antilských ostrovech lze vysvětlit poměrně snadno: Kolumbus byl slabým guvernérem a správa nově zakládaných osad se mu vymykala z rukou. Tím spíše, že úporné hledání zlata či koření, které byly tehdy jediným zájmem Španělů, mělo pro kolonii katastrofální důsledky. Oslabovalo soudržnost osadníků, znemožňovalo zakořenění a stabilizaci osídlení a devastovalo indiánskou populaci. Po krátkém období vzájemných přátelských kontaktů a obchodu se tak vztahy mezi oběma rasami prudce zhoršily.

Už za první Kolumbovy výpravy došlo k zotročování Indiánů. Jakkoli královna Isabela později prohlásila americké domorodce za své vazaly podřízené kastilské koruně, tlak na násilnou exploataci indiánské pracovní síly pokračoval a na karibských ostrovech se rozvíjel čilý obchod s indiánskými otroky. Lovy na pracovní sílu pod záminkou „spravedlivé války“ byly vedle snahy o nalezení zlata a perel hlavní motivací španělských průzkumných výprav. Paralelně se rozvíjela *conquista espiritual*, tedy systematické úsilí o vykořenění domorodého náboženství. Výsledkem byla narůstající nespokojenost, která už roku 1495 přerostla v indiánské povstání.

V údolí Maguá (nebo La Vega Real) ve východní části ostrova Española se dvě stovky těžce ozbrojených Španělů střetly se spojenými oddíly nejvýznamnějších kaziků ostrova. Stálo proti nim nejméně 5 000 indiánských bojovníků. Byl to jeden z ojedinělých okamžiků, kdy Taínové dokázali překonat svou roztříštěnost. Indiáni však byli poraženi, jejich předáci mučeni a popraveni, z přeživších povstalců se stali otroci na zlatých nalezištích. Ze zkázy se vynořil nový vůdce jménem

Guarionex, jenž ochotně spolupracoval se Španěly a uspokojoval jejich požadavky na potraviny, pracovní sílu i zlato. Mezitím Kolumba ve funkci guvernéra nahradil královský úředník Francisco de Bobadilla. Jeho snahy prokázat svou užitečnost zvýšenými dodávkami zlata ale kolonii dále destabilizovaly. Roku 1497 hlad a epidemie evropských chorob dohnaly Indiány k přípravě dalšího povstání. Bartolomé Colón, bratr guvernéra, měl však mezi domorodci informátory. V noci přepadl Guarionexovu vesnici, zajal jej a popravil řadu indiánských vůdců. Samotného Guarionexe nicméně nechal na živu jako loutkového panovníka až do jeho smrti 1502 – při ztroskotání lodi, na níž ho odváželi do Španělska.

Konec Indiánů na Española

Teprve působení Nicoláse de Ovando ve funkci guvernéra Española v letech 1502–09 umožnilo konsolidaci a zahájilo první období prosperity španělských držav v Novém světě. Zakládala se města – většina z nich na východě ostrova, tedy na území dnešní Dominikánské republiky, ale i na západě. Mezi nimi vynikly Puerto Real (budoucí Cap Haïtien), Lares de Guahaba (severně od dnešního města Gonaïves), Verapaz na místě Port-au-Prince, Salvatierra de la Sabana (nedaleko Les Cayes) a Villanueva de Yaquimo (budoucí Jacmel). Právě Ovando na karibských ostrovech důsledněji zavedl instituci, která na Iberském poloostrově existovala pod názvem *repartimiento* již ve středověku jako dědictví *reconquisty*, tedy zdoluhavého znovudobývání Iberského poloostrova z rukou muslimů.

V podstatě se jednalo o feudální instituci, o svěření půdy a jejich obyvatel do užívání zasloužilého dobyvatele. Také v Americe měl správce jedné či více indiánských osad domorodce učit křesťanským mravům a chránit je. Za to si nárokoval část produktů jejich práce, hlavně potraviny a zlato, pokud se v blízkosti osady nacházela rýžoviště. Samotná půda, kterou Indiáni obdělávali, zůstávala majetkem španělské koruny. (Pro upřesnění je třeba říci, že ve španělských koloniích pevninské Ameriky se poté stejná instituce začala nazývat *encomienda* a slovo *repartimiento* nabylo odlišný význam.)

Přestože *repartimiento* s sebou neslo bezohledné využívání většiny práce schopného obyvatelstva podrobených území, skutečně domorodým komunitám poskytla jistou formu ochrany. Díky ní zůstala zachována základní politická, hospodářská a společenská jednotka Taínů, tedy obec pod správou *kaziků*, zodpovídajících za řádné odvádění požadovaných produktů. Půdu vesnice navíc nemohli dobyvatelé zcizit a změnit v soukromé vlastnictví. Ani tak se však všichni Indiáni nehodlali podřídit. Nicméně vzhledem ke stále stoupajícímu počtu španělských kolonistů a k jejich technologické převaze nebyla naděje na vítězství v otevřeném boji. Někteří Taínové volili sebedestruktivní způsob odporu – ničili úrodu, vypalovali vesnice a páchali hromadné sebevraždy, aby poškodili bílé pány. Jiní se stahovali z pobřeží do obtížně přístupné centrální oblasti ostrova, zejména na jeho západní polovinu, kde Španělů trvale sídlilo podstatně méně.

Domorodců na Velkých Antilách však rychle ubývalo. Odhaduje se, že Española ztratila jen za prvních 8 let přítomnosti Evropanů (1492–1500) asi čtvrtinu z původních 750 000 obyvatel. Do roku 1520 zbývala jen pětina původního počtu a roku 1540 již na ostrově nežil jediný domorodec. Proto už od počátku 16. století byli na Españolu dováženi indiánští otroci z okolních ostrovů nebo z pevniny. Velké procento z úmrtí měly na svědomí epidemie evropských chorob, jako byla tuberkulóza, chřipka nebo plané neštovice, proti nimž neměli Indiáni dostatečnou imunitu. Jisté ale také je, že docházelo ke zcela zbytečnému vyvražďování celých vesnic Španěly, kteří jako by v Novém světě odhodili veškeré morální zábrany světa Starého.

Před Vánoce roku 1511 dominikánský mnich Antonio de Montesinos v kázání k osadníkům na ostrově Española odsoudil zacházení s domorodci. Tato kritika podnítila královský dvůr k vydání tzv. zákonů z Burgosu v září následujícího roku. Zákony omezovaly nucenou práci Indiánů ve prospěch *encomendera*, kladly zvláštní důraz na jeho zodpovědnost za duchovní výchovu domorodců a za péči o jejich materiální blaho. Praktické dopady těchto nařízení byly samozřejmě minimální.

Indiáni, kteří přežili epidemie, se většinou integrovali do španělské společnosti, respektive do stále početnější masy míšenců. V první generaci byli míšenci produktem svazků